

-
2. Канева И.Т. Сравнительные обороты в шумерском языке. *Письменные памятники Востока*. 1 (8). 2008. С. 147-153.
 3. Ключков И.С. Месопотамия в древнейшую эпоху. Шумер и Аккад. Аморейский и касситский Вавилон. *Источниковедение истории Древнего Востока: учебник для студ. истфаков вузов ; под ред. В. И. Кузищина*. М.: Высшая школа, 1984. С. 63-96.
 4. Про того, хто бачив усе... Епос про Гільгамеша ; перек. з аккадської І. Дьяконова та М.Москаленка. *На ріках Вавилонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини*. К., 1991. С. 98-151.
 5. Струве В.В. Категория времени и замена идеограмм в шумерийском языке и письме. *Вестник Ленинградского университета*. 1957. № 8. С. 85-95.
 6. Pritchard D.B. Culture and History, in: *The Bible and Modern Science*, Cincinnati, 1962. 306 p.

* * *

Вільховий Юрій Віталійович,
*кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та методики викладання історії
ПНПУ імені В. Г. Короленка*

ЧЕРНЕЧІ ОРДЕНИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЇ

У наш час дослідження монастирського життя та розвитку чернечих орденів вирізняються особливою актуальністю. Залишаючись не повністю дослідженими, ці аспекти завжди були цікавими та захоплюючими завдяки новим відкриттям та фактам. Разом з тим сучасне секуляризоване суспільство, на культуру якого впливає величезна кількість факторів, залишається певною мірою релігійним. Релігія і церква продовжують впливати, хоч і не так сильно як у попередні часи, на нашу свідомість та світогляд. Таким чином релігійний фактор проявляється у культурному розвитку. Наше розуміння процесів трансформації середньовічного світогляду сприяє загальному осмисленню

історичного процесу, розкриває причинно-наслідкові зв'язки історичних подій і є важливим аспектом у вивченні минулого.

Загалом, враховуючи масовий інтерес до культури минулого, не можна залишити поза увагою таке цікаве явище як чернечі ордени, їхню діяльність та вплив на культурний обрис Європи, для якої вони стали духовним і суспільним феноменом. Оцінюючи здобутки освіти і науки, музичного мистецтва, розвиток нових архітектурних стилів доби Середньовіччя Європа завдячує саме чернечим орденам. Їх поява стала важливою частиною інституалізації католицької церкви, а діяльність — вагомим чинником у зміцненні церковного авторитету та поширенні християнських ідей.

Вплив католицької церкви у період раннього західноєвропейського Середньовіччя на культуру знаходив своє відображення і у політичній, соціальній, військовій, господарській і, зрозуміло, культурній сферах, претендуючи на зверхність над світською владою. Церковні інституції розвивали і доповнювали цей вплив.

Серед важливих складових церковної організації слід окремо виділити чернечі ордени — об'єднання монастирів, що функціонували відповідно до єдиного статуту. Саме вони були вагомими осередками науки, освіти, літератури, медицини, художнього мистецтва, музики тощо. Із середовища ченців походила значна кількість видатних особистостей Середньовіччя. Багато філософів та митців були членами чернечих орденів.

Тож, особливий інтерес сьогодні становить дослідження історії виникнення, ролі та ступеню впливу чернечих католицьких орденів на культуру Середньовіччя, особливості їх церковної організації, життєвого устрою та ідеології, що були частиною загального світосприйняття середньовічної Європи.

Досліджувана нами проблема висвітлена в історіографії не рівномірно. Науковці достатньо уваги присвятили історії чернечих орденів, їх класифікації, діяльності як складової католицької церкви. Ці питання висвітлені у працях таких відомих дослідників як Л. Карсавін [15], [16], [17], С. Лозинський [27], В. Калашніков [13], С. Інфессура [10] та інші. Дослідники зверталися до питань монастирського життя, зародження та еволюції чернечих орденів. Зазначені автори повною мірою розкрили особливості монастирського життя

вказаного періоду, історичний розвиток монастирів. Однак у їх дослідженнях практично не фігурують власне чернечі ордени і зовсім не розкрито питання їх впливу на розвиток культурних процесів.

Однією із найбільш ґрунтовних монографій на тему чернецтва є робота В. Гер'єва «Західне чернецтво і папство» [7], яка дає змогу детальніше вивчити події, які відбувались в монастирях, які причини змушували ченців до конкретних дій, якими були наслідки їхньої діяльності і як це впливало на подальше життя не лише монастирів, а й усієї Західної Європи. Особливо цінними є дослідження Л. Карсавіна, зокрема праця «Чернецтво у середні віки» [16].

Варто зупинити увагу й на інших працях. Так, дослідник В. Керв описуючи народні повстання та єретичні рухи у Франції в кінці XIII – на початку XIV століття, проаналізував діяльність різних чернечих орденів [21]. Книга польського історика Яна Веруша Ковальського «Папи і папство» [22; 36] вміщує короткі біографії римських пап від легендарного апостола Петра до Іоанна Павла I, допомагає скласти більш повний образ папства, важлива роль якого в політичному і культурному житті світу останніх двадцяти століть була очевидною.

Словник-довідник, упорядкований О.Смірноюю, Л.Сушкевич, В. Федосик [29] вміщує більше тисячі статей, багато з яких мають список основних джерел та спеціальної літератури, що допомогло розширити уявлення про зазначену проблему.

Дослідник І. Кривельов у своїй «Історії релігій» [24] розкриває основні поняття з історії християнства. Четверта, п'ята та шоста частини цього посібника присвячені періоду Середньовіччя. Більшість інформації у нього стосується історії папства та церкви загалом. Однак, як у філософському плані, так і при вирішенні історико-релігійних проблем автор керується виключно марксистсько-ленінською методологією, яка не є універсальною у наш час.

Чільне місце в радянській історіографії займають ім'я та праці С. Лозинського. Зокрема, у посібнику «Історія папства» [27], присвяченому розвитку папства, розглянуті деякі питання життя монастирів та чернечих орденів.

Особливу увагу варто звернути на «Історію християнства» С. Головащенко [8]. Цей посібник є спробою дати аналітичний

огляд загальної історії християнства в його основних формах і виявах — як у взаємодії із навколишнім світом, так і у внутрішній логіці його розвитку.

У процесі дослідження ми також зверталися до релігієзнавчих праць В. Рожкова «Нариси з історії римокатолицької церкви» [38], «Середньовічна церква» Дж.Лінча [26], «Світові релігії» А. Алова [3] тощо. Це дало змогу виокремити основне з теми монастирського життя та чернечих орденів, узагальнити та систематизувати отриманий матеріал. Важлива інформація міститься також у працях таких авторів як В. Гайдечко [6], А. Гуревич [9], В. Карева [14], М. Козлов [23], Д.Михневич [32], Л. Офм [35], В. Полікарпов [37], Л. Швец [46]. При написанні статті ми послуговувалися також загальними матеріалами академічних історичних видань [11; 12; 25; 42].

Варто звернути увагу на складний характер та малодоступність джерел із зазначеної тематики. Про діяльність та внутрішній устрій чернечих орденів свідчать їх статuti та загальні правила [1; 2; 19; 20; 30; 31; 33; 34; 44; 45]. Особлива роль належить статуту Бенедикта Нурсійського [39; 43]. (святого Бенедикта), який став основою чернечого життя ордену бенедиктинців та фундаментом, на який спиралися створені пізніше ордени. Безпосереднім наслідком їх впливу на культурний розвиток середньовічної Європи є монументальне будівництво та внутрішні розписи монастирів, зразки яких збереглися до нашого часу. Про вплив на освіту і науку, музику тощо дізнаємося опосередковано, через енциклопедичні і академічні видання, словники [5; 18; 25; 40; 42].

Нашу розвідку ми передовсім розпочнемо із констатації, що чернечі ордени в Католицькій церкві — це об'єднання ченців, життя яких регламентується Статутом. Статут ордену визначає спосіб внутрішньої організації монастирського життя, включаючи склад і порядок щоденного і річного літургійного циклу, одяг, споживання їжі тощо.

Орденom (*ordo religiosus*) є постійне, затвержене Церквою співтовариство чоловіків або жінок, члени якого (*religiosi, religiosae*) дають урочисті обітници (*vota solemnita*) бідності, цнотливості й слухняності і зобов'язують себе ними до праведного життя у виконанні загального статуту (*regula*).

Урочисті обітници, які приймаються після закінчення

періоду послушництва (новіціату), мають на увазі повну і безповоротну віддачу себе ордену, а через нього – Богові. Вони позбавляють члена ордену прав володіння і розпорядження майном, укладення шлюбу і звільняють його від усіх громадських зобов'язань.

Чернечі ордени відіграли важливу роль у зміцненні середньовічної католицької церкви. Особливістю католицького чернецтва Західної Європи було те, що ченці централізовано об'єднувалися в автономні утворення — ордени. Це суттєво відрізняло католицьку церкву від православних аналогів, де чернецтво концентрувалося у монастирях. Поняття «Орден» етимологічно тлумачиться як «чин», «статут». Це передбачає певну структурну побудову життя і побуту чернецтва. Такий порядок встановлювався здебільшого фундаторами орденів. Для порівняння варто зазначити, що у східній (православній) церкві монахи керувалися у монастирях здебільшого двома статутами (чинами) — Василя Великого та Федора Студита [11, с. 126]. Натомість палітра чинів в орденах католиків була більш строкатою. Католицькі ордени були підлеглими безпосередньо Папі Римському. Вони мали багато жіночих відгалуджень для мирян. Релігійні об'єднання, що діяли при чернечих орденах називалися терціаріями (від лат. *tertio* — третій, поряд із чоловічими та жіночими орденами). За своєю будовою ордени католицької церкви мали чітку централізацію та ієрархію. Їх очолювали «генерали», або «пріори», які також були підлеглі Папі Римському [11, с. 126].

Здійснити універсальну класифікацію католицьких орденів досить важко. Усе пояснюється тим, що критерії, за якими визначають типологію орденів, різні. Як правило дослідники визначають три групи орденів:

1. *Ordines monastici seu monachales*, члени яких називаються «*monachi regulares*» («статутні ченці»): антоніанці, базиліани, бенедиктинці та їх відгалуження (кльонійці, цистерціанці та ін.) і картезіанці;

2. *Ordines canonici (canonici regulares)* і *ordines clericorum (clerici regulares)* або «статутні каноніки» і «статутні клірики»: августинці, премонстранці, домініканці й езуїти;

3. *Ordines mendicantium*, або *regulares mendicantes* тобто «жебруючі ордени»: францисканці, домініканці, августинці-

ереміти і кармеліти;

4. *Ordines militares*, або *regulares militares* або «лицарські (військові) ордени»: іоаніти або госпітальєри, храмовники (тамплієри), Тевтонський, Лівонський ордени й інші [19].

Існують також інші класифікаційні системи чернечих об'єднань. Зокрема виділяють власне чернечі (бенедиктинські, августинські, бернардинські, кльонійські, цистерціанські тощо), духовно-лицарські (іоаніти мечоносці, тевтонці, госпітальєри, тамплієри (храмовники) тощо), жебруючі (капуцинські, францисканські, кармелітські, домініканські тощо). Монастирі орденів можна розділити на чоловічі, жіночі та змішані (коли на території монастиря насельники різної статі перебували в різних келіях) [19].

Чернечі ордени монастирів поділялися також за видом діяльності. В одних монастирях (картезіанці, августинці, траппісти тощо) ченці вели усамітнений спосіб життя, займалися містицизмом. Інші ордени провадили активну проповідницьку та місіонерську роботу (кльонійці, бенедиктинці, францисканці, цистерціанці тощо). Частина орденів, які виникали, дотримувались ортодоксальної консервативної догматики (бернардинці, бенедиктинці, картезіанці). Окремі об'єднання спочатку визнавалися еретичними, а вже потім набували канонічності у католицизмі (цистерціанці, францисканці) [19].

Католицькі ордени Середньовіччя із часом визначилися зі стратегією своєї діяльності. Так єзуїти, салезіани, домініканці запекло боролися із еретичними та реформаційними рухами. Об'єднання траппістів, бенедиктинців, августинців здебільшого діяли у сільській місцевості, тоді як ордени салезіан і домініканців дислокувалися у містах. Були орденські об'єднання монахів, які увесь час мандрували. Окрім того у структурі католицької церкви було багато згромаджень, які опікувалися хворими, каліками, займалися збором коштів для благодійництва, визволяли християн із полону тощо. Багато таких організацій перебувало під безпосередньою опікою певного чернечого ордену і тому завжди діяло в його інтересах [19].

На чолі ордену перебував генерал (великий магістр). Генерала, як правило, обирало керівництво ордену і затверджував сам Папа Римський. У підпорядкуванні генерала перебував орденський клір та настоятелі монастирів. Життя ордену та його

зовнішні зносини цілковито регламентувалося статутом.

Управління орденами було суворо централізованим: очолював його генерал ордену, що обирався генеральним капітулом (*capitulum generalis*) — колегіальним органом, до складу якого входили провінціали (*ministri provinciales*) і глави регіональних (провінційних) об'єднань [19].

На чолі окремих чернечих громад (конвентів) стояли обирані повноправними членами цієї громади настоятелі (абати, пріори або гвардіани), збори яких називалися капітулом, або собором. Громади або групи громад ряду орденів об'єднувалися у структурні підрозділи, які називали конгрегаціями (так, орден бенедиктинців складався із 18 конгрегацій).

Усі чернечі ордени відрізнялися за способом життя, метою і напрямками діяльності, а зовні й по чернечому одягу, характерному для кожного ордену.

Утворення чернечих орденів стало заключним етапом монаршого життя. У III-IV століттях аскети, що жили всередині громади, почали розривати з нею стосунки і йти геть з міста, культивованого простору в пустелю. Так склалися дві форми чернецтва, що існували протягом всього середньовіччя: поруч із келіями еремітів (відлюдників) виникали перші монастирі — громади ченців, які дотримувалися певного статуту і підкорялися абату (настоятелю). Статут регламентував розпорядок дня, побут, богослужіння в монастирі тощо [19].

На Заході чернецтво стало відоме з другої половини IV століття. Перші монастирі (ордени) утворилися на півдні Франції, в Аквітанії. Їх засновником був легендарний Мартин Турський. Ці об'єднання характеризувалися слабкою регламентацією чернечого життя, а також сильною усамітненістю членів. Дещо інші характеристики мали ордени у південно-східній Галлії. Так, у 400 році з'явився монастир Лерін (поблизу Кани). Цей осередок став столицею своєрідної чернечої держави. Тут знаходяться первні бенедиктинців, які були основою західного чернецтва [29].

Власне бенедиктинці і були першим чернечим орденом (з лат. *Benedictini*, Орден св. Бенедикта, лат. *Ordo Sancti Benedicti*, OSB). Орден св. Бенедикта з'явився на початку VI століття в Монте-Кассіно (поряд з Неаполем). Його засновником був святий Бенедикт Нурсійський. Тут у 530 році він збудував монастир, у

якому встановив статут із суворими порядками. Цей статут став основою, прикладом для монахів інших монастирів. Основним правилом у ньому визначалося обцинне життя вдалині від мирської суєти, тож монастирі будували у віддалених місцях, подалі від впливу світу [23].

Головний наголос у діяльності бенедиктинців робився на молитви, інтелектуальні заняття, релігійне мистецтво, місіонерську роботу. Статут включав три обітницї: постійне проживання в монастирі, послух і стриманість. Девізом ордену став вислів: «Молися і працой» (з лат. «Ora et labora»).

Із самого початку монастир існував як осередок «господнього служіння». У своєму житті ченці мали цілковито коритися (нести послух) наставнику — абату («вікарію Христа»). Із послуху формувалося смирення, сутність якого полягала в асиміляції людської волі у волі Господа. Засновник ордену, св. Бенедикт, розглядав об'єднання ченців з його жорсткою регламентацією ідеальним рухом на шляху до Всевишнього [31].

Коли майбутній чернець вступав до об'єднання, то він не лише зрікався мирського життя, але й давав обітницю послуху і осідлості. Після цього брама монастиря закривалася за ним назавжди. У громаді ченців усе було підпорядковане придушенню усїяких індивідуальних проявів волі. Параметри орденського статуту чітко усе фіксували. Ченці працювали, відпочивали, харчувалися лише разом. Це стосувалося також і молитви, яку монахи мали здійснювати лише разом (говорили одночасно одні слова). Досить важливим аспектом чернечого життя була праця (розумова і фізична). Бенедикт Нурсійський уважав лінощі загибеллю для душі. Проте монахи в усьому мали знати міру (під час роботи і посту) [3, с. 96].

Проіснував чернечий монастир поблизу Монте-Кассіно недовго. Через 30 років після смерті Бенедикта (засновника) його зруйнували варвари лангобарди (у 577 році). Через деякий час монастир відновили.

Монахи ордену, яких надихнув римський папа Григорій I Великий почали мандрувати по світу поширюючи релігійні ідеї святого Бенедикта Нурсійського. Внаслідок цього монастирі ордену бенедиктинців з'явилися у королівстві франків, Англії, Західній і Центральній Європі. На початку XI століття бенедиктинський рух дійшов і країн Східної Європи. У цей

період можна виокремити кілька визначних католицьких мислителів, які належали до ордену бенедиктинців: св. Августин Кентерберійський, св. Адальберт Празький, св. Вілліброрд [39].

Таким чином, у другій половині VI століття чернечий рух перейшов до більш вищої фази свого розвитку. Цим католики мали завдячувати св. Бенедикту Нурсійському. Його чернечий статут був надзвичайно універсальним і практичним для застосування, що зумовило його поширення по всій Західній Європі. На кінець VIII століття абсолютна більшість ченців були бенедиктинцями [46, С. 97].

Ідеологія ордену трансформувалася відповідно до його поширення. Радник короля франків Людовіка Благочестивого святий Бенедикт Аніанський запровадив новий звичай і зробив його обов'язковим для усіх монастирів. Ми чітко бачимо у цьому прагненні узгодити статут із північними монастирськими правилами, які побутували у першій чверті IX століття. Це дозволило більш гнучко регулювати життя ченців і водночас об'єднувало монахів у бенедиктинській традиції. [42, с. 124]. Таким чином, ордену бенедиктинців належить помітна роль у зміцненні авторитету католицької церкви [11, с. 342].

У X-XI століттях орден зазнав декілька істотних реформ: почали з'являтися конгрегації монастирів, від бенедиктинців відбрунькувалися ордени камальдулів і цистерціанців. Існувала і жіноча гілка ордену — бенедиктинки, заснована св. Схоластикою, сестрою Бенедикта Нурсійського.

Однак, бенедиктинські монастирі не були орденом у суворому сенсі, адже зберігали повну незалежність, будучи об'єднані тільки виконанням Статуту. Кожен монастир мав свою власність. У 1893 році папа Лев XIII поставив на чолі усіх бенедиктинців абата-примасу, і з того часу бенедиктинське чернецтво існувало як Конфедерація конгрегацій, що зберігали істотну самостійність [39].

Власне чернечі ордени з'явилися в 910 році після того, як абат Обо з монастиря Кльоні, що знаходився на території французької Бургундії, здійснив реформу чернечої організації. Згідно Кльонійської реформи монастир мав статус ставропігії. Він напряму був підпорядкований папському престолу, а не місцевому архієрею. Реформа передбачала об'єднання монастирів з однаковими функціями в ордені, які у свою чергу

мали бути підлеглими центральному керівництву. Внаслідок цього розраховували відновити сувору регламентацію, забрати монастирську автономію та посилити централізоване папське керівництво. Окрім того, це мало сприяти незалежності духовної влади від світської [46, С. 98].

Клюнійська реформа стала можливою тому, що католицька церква досить зблизилась зі світським середовищем. Це відбивалося на її суспільному рейтингу. Тому церковна реформа знаходила підтримку народних мас. Населення очікувало другого пришествя Спасителя, прагнуло спокутувати гріхи. Реформу підтримали також великі феодали, що боролися проти держави, а також ересіархи. Таким чином, прибічники клюнійської реформи у X – першій половині XI століття охопили своїм впливом території Франції, Англії, а потім – Німеччини та Італії [20; 23].

Реформа передбачала зміцнення церкви, употужнення її добробуту, чіткого розмежування відносин зі світською владою. Римський папа був оголошений верховним суддею не тільки у релігійних, але і у світських справах. Папа ставав намісником Бога на землі. Усі монастирі звільнялися з під влади не лише світських феодалів, але й місцевих архієреїв. Це централізувало духовну владу папи в католицькій церкві [20; 23].

Клюнійські ченці наголошували на необхідності обов'язкового виконання духовних обітниць. Вони засуджували такі явища як симонія, інвеститура, моральна деградація кліриків. Ченці вимагали celibату для всіх священників, прагнули підвищувати освіту духовенства. У навчальних закладах клюнійських монастирів був досить суворий режим і жорстка дисципліна. Правила внутрішнього розпорядку робили акцент уже не на фізичних роботах, а на штудіюванні священних текстів. «Усе це в поєднанні з демонстрацією чудотворних реліквій мало переконувати людей... що справжнє християнське життя дійсно можливе...» [20; 23]. Члени клюнійського ордену вели широку добродійну діяльність. Тенденція до незалежності чернецтва знайшла відображення у чорному одязі.

Камедули, камедуліани — термін, що позначає католицькі чернечі автономні конгрегації, що жили в дусі реформи св. Ромуальда, проведеної ним у XI столітті [19].

Розкриваючи цей аспект, ми говоримо про створення монастирів нового типу. Заслуга появи таких осередків належить

італійському монахові — Ромуальду, який за свою подвижницьку діяльність був пізніше канонізований. Ромуальд розраховував модернізувати чернече життя у традиціях відлюдництва та кіновії. Ромуальд був обізнаний з усіма тонкощами західної чернечої традиції. Так, монастир Сант-Аполінаре-ін-Клясе був традиційним осередком бенедиктинців, який перебував під впливом клонійської реформи. Саме тут Ромуальд вступив до ордену.

Своїм наставником Ромуальд обрав Марінуса, який у свою чергу був палким прихильником аскетизму і самітництва. Згодом Ромуальд і Марінус стали мешкати неподалік абатства Сан-Мігель-де-Кукса. Настоятель, абат Гуарінус, почав здійснювати тут церковну реформу, що ґрунтувалася на Іберійській християнській традиції [19; 20].

Діяльність згаданого Ромуальда була досить інтенсивною. Зокрема на початку XI століття ним було засновано Святий скит Камальдолі. Це місце було розташоване в гірській місцевості Центральної Італії (поряд із містом Ареццо). Ромуальд запровадив тут регламент, який суттєво відрізнявся від бенедиктинських аналогів. Реформи у скиті Камальдолі мали трансформувати бенедиктинський статут у напрямі більшої жорсткості, аскетичності та індивідуальності монашого життя [19; 20].

Камальдолійський статут вирізнявся більш суворими правилами посту, обітниць мовчання, практиками нічних літургій та смирення плоті (що включало застосування волосяниць). Упродовж XI-XIII століть камальдолійський рух поширився на всю Італію. Камальдули масово створювали госпіталі при монастирях, опікувалися хворими. Подальший розвиток камальдолійського ордену характеризувався наростанням суперечностей серед монастирської братії. Ченці не мали єдності у поглядах на мету монашого життя. Зокрема ченці, які сповідували еремітську традицію акцентували увагу на усамітненому житті. У своїх монастирях вони спільно збиралися лише для відправлення богослужінь. Натомість монахи, які були прихильниками до кіновії виступали за спосіб життя наближений до бенедиктинців. Як наслідок римський папа Клемент IX видав у 1667 році буллу, яка остаточно відокремила ці дві течії. Проте камальдули так і не змогли створити орден, який би мав цілісну

організацію. Упродовж усього подальшого розвитку їхні монастирі були об'єднані у незалежні утворення [19; 20].

З виникненням цистерціанців орденом стали називати замкнуте і централізоване об'єднання монастирів на чолі з загальними координуючими і контрольними органами, що дотримується орденських статутів, що доповнювали і роз'яснювали чернечий статут. Уніфікація у рамках ордену доходила до спільності святих-покровителів і одноманітності в архітектурному вигляді осель. Правовий статус останніх регламентували орденські привілеї, отримані від папства. Зримою відмінністю орденів один від одного був колір, крій і деталі чернечого одягання. На протигагу монастирям бенедиктинців, жорстко прив'язаним до локального політичного і соціального оточення, ордені були загальноєвропейськими наддержавними структурами, що служили ефективнішою опорою папству в його універсалістських домаганнях [19; 20].

Цистерціанці — члени католицького чернечого ордену, заснованого в 1098 році бенедиктинцем Робертом біля Діжона у долині Сіто, що у Франції (від лат. «Cisteziium» — монастир). Метою створення цистерціанського ордену було повернення до суворих правил чернечого життя, запроваджених Бенедиктом Нурсійським, від яких відходили тодішні бенедиктинські монастирі, нагромаджуючи величезні багатства, займаючись феодальним визиском не беручи активну участь у державних справах. Тож, відбулася реформа внутрішньомонастирського життя, добору ченців на управління [21, с. 129].

Цистерціанці брали активну участь у християнізації і військовій колонізації західнослов'янських земель, Прибалтики й Іспанії. Ідеал бідності зримо відбивали білий, дешевий (без барвника) одяг, а також суворі, позбавлені надмірностей архітектура і внутрішній вигляд цистерціанських монастирів. Цистерціанці відрізнялися суворим життям і суворістю, користувалися заступництвом пап. Умовою чернечого служіння цистерціанці вважали фізичну працю, у якій вони бачили засіб виховання упокорювання і приборкування «духу спокуси», а також гарантію незалежності монастиря від світу [21, с. 129].

Вони заробляли на прожиття власною працею і харчувалися тільки рослинною їжею, відновили обов'язковий річний випробувальний термін (новіціат), не приймали в

монастирі дітей (відійшовши в цьому від бенедиктинської практики), уникали розкоші в убранні монастирів, жили за рахунок власної праці, не маючи залежних від себе селян.

Ченці-цистерціанці помітно відрізнялися від колишніх монахів. Вони намагалися закладати нові монастирі. Їхнє біле вбрання різко контрастувало із чорними кольорами бенедиктинців (чорний одяг інтенсивно запроваджувався після кльонійської реформи) [21, с. 130].

Новозбудовані монастирі були в основі централізованого ордену. Якщо порівняти цистерціанців і кльонійців, то керівництво перших відрізнялося. У кльонійських ченців головою був аббат, а цистерціанці були підпорядковані генеральному капітулу. Останній був щорічним з'їздом аббатів від усіх цистерціанських монастирів.

Побут цистерціанців, норми поведінки визначалися орденським статутом. Цей документ затверджували члени генерального капітулу. Для порівняння, звичаї кльонійських ченців залежали від волі самого Кльоні. Натомість цистерціанці, дотримуючись статуту святого Бенедикта, змінили традицію, що панувала у реформованому бенедиктинському ордені. Цистерціанці будували свої оселі у диких нелюдних місцевостях. Таким чином вони тяжко працювали облаштовуючи власне господарство. Основою служіння Богу вони вважали фізичну працю [12, с. 533].

Величезний вклад у розвиток ордену цистерціанців зробив аббат Бернар Клервоський. Його зусиллями цистерціанці перетворилися на найбільший католицький чернечий орден [19]. Зокрема, у 1150 році налічувалося вже 350 монастирів цистерціанців, а в 1500 році — 738 чоловічих і 650 жіночих обителів. Із цього часу цистерціанців стали називатися також бернардинцями. У Франції в XVII столітті сформувалося суворе відгалуження цистерціанців — траппісти, які відрізнялися ще більш суворішим статутом, що вимагав, серед іншого, і відмови від побутової усної мови [12, с. 533].

Цистерціанці зазвичай створювали свої монастирі на неосвоєних землях. Це вимагало важкої фізичної праці. Земельні володіння ордену швидко росли і за рахунок дарувань знаті. В ордені було введено ділення ченців на два розряди: повноправних братів і «світських братів» (конверзів). Головним заняттям

перших були молитви, других — фізична праця, щоб вона не відволікала духовну еліту від релігійних занять. «Світські брати» походили з селян, вони, як правило, були безграмотні (молитви учили напам'ять). Ці люди також проходили через новіціат, давали традиційні чернечі обітници, але права голосу в ордені не мали. Завдяки їх праці орден цистерціанців незабаром став одним із найбагатших.

Ченці-цистерціанці існували за рахунок власної праці. Вони не експлуатували селянство, не мали впливових васалів із числа світських осіб. Як наслідок ченці здебільшого працювали в полі, або на випасі чи винограднику. Заняттям у монастирі, богослужінням вони приділяли менше уваги [41, с. 206]. Слід згадати також конверсів (бородатих братів). Їм слід було голитися на відміну від ченців. Вони приймали чернечий постриг, але проживали окремо від інших. Конверси працювали стільки, скільки бажав абат, отримуючи за це лише скромну їжу [41, с.206].

Проте поступово монахи, які багато працювали у сільському господарстві, стали збагачуватися. Усе пояснювалося розумом і кмітливістю ченців, які винаходили і впроваджували у господарстві різноманітні технічні новації. Багатства ордену росли і в результаті заповзятливості цистерціанців у торгових операціях, у тому числі постачанні сировини для мануфактур.

За своєю структурою орден був федеративним зі значною автономією монастирів. П'ять перших (за часом утворення) монастирів вважалися головними. Інші групувалися навколо них в п'ять об'єднань, абат — глава такого об'єднання — контролював життя підлеглих йому монастирів. Щорічно збирався генеральний капітул з усіх абатів, де обговорювалися найважливіші проблеми ордену і приймалися обов'язкові для усіх цистерціанців постанови. Щодо жіночих монастирів, то цистерціанські монастирі мали елітарний характер — у них приймали жінок тільки з сімей феодалів [41, с. 207].

Варто зробити висновок, що орден бенедиктинців став класичним взірцем. Досвід, ідеї та розробки бенедиктинців мали дуже велику популярність. Маючи такий приклад, чернецтво інтенсивно об'єднувалося в ордені.

Поряд із зазначеними чернечими орденами з часом з'явилися й інші ордені. Серед них — картезіанці — католицький

чернечий орден, заснований у 1186 році св. Бруно у Бургундії в ущелині Шартрез (лат. Cartusia) біля Гренобля у Франції; ченці ордену окрім звичайних обітниць, давали обітницю мовчання і самоти; жили в окремих келіях, вдавалися до молитви і займалися рукоділлям і переписуванням книг. Головною метою життя ченців-картезіанців був пошук Бога у тиші й усамітненні. Вони намагалися «наполегливо шукати, швидко знайти і сягнути Господа Бога», прийшовши таким чином «до досконалої любові» [19; 20].

Офіційно орден картезіанців був затверджений папою римським Інокентієм III у 1133 році. Спочатку орден набув свого поширення тільки у Франції, але в період із кінця XII до завершення XIV століття картезіанські монастирі поширились усією Європою, від Ірландії до Польщі. Пік найвищого розвитку ордену припав на початок XVI століття, коли він налічував 196 монастирів. Картезіанський орден був значним феодалом середньовічної Європи [19; 20].

Картезіанці займались ремеслами, переписуванням книг тощо. Вони славились своєю гостинністю й добродійністю. Одним із основних джерел багатства ордену було приготування та продаж лікеру «шартрез».

Існувала і жіноча гілка ордену — картезіанки, що виникла 1229 року (за іншими даними — у 1234 році) [19; 20].

У 1254 році в Абрुццо (південна Італія) відлюдником Петром із гори Мурроне, що став пізніше папою Целестином V, був заснований новий орден, який отримав назву ордену целестинів (Congregatio o anche Ordo Coelestinatorum (O.S.B. Cel.). У 1263 році целестинці прийняли статут св. Бенедикта, а в 1264 р. Папа Урбан IV дарував ордену багато привілеїв. У XIII – XIV століттях целестинці заснували багато монастирів в Італії, Франції, Нідерландах та Німеччині [19; 20].

У середині XII століття в Італії з'явився орден августинців. Статутом ордену стало так зване «Правило» св. Августина, хоча його авторство не доведено, адже святий жив ще у V столітті. В Європі орден поширював свою діяльність на Італію, Іспанію, Португалію, Німеччину. Проводив місіонерську діяльність у Центральній та Південній Америці, в Китаї, Японії, Індії, на Філіппінах.

Августинці поділялися на дві основні гілки: августинців-

каноніків та августинців-братів. Августинці-каноніки (регулярні каноніки, каноніки-обсерванти св. Августина, The Canons Regular of Saint Augustine, CRSA) були священиками, життю яких були властиві деякі риси монастирського укладу, наприклад спільне проживання і спільний спів на богослужіннях. У Середні віки центром августинства був Сен-Вікторський монастир у Парижі. У свою чергу августинські каноніки поділялися на статутних (або чорних — за кольором одягу) і білих (або премонстрантів). Августинські брати (The Order of the Hermit Friars of Saint Augustine, OSA, августинці-єреміти) були орденом пустельників [16, с. 263].

Із XVI століття августинці отримали офіційний статус ордену жебруючих ченців. Монахом — августинцем був провідний діяч Європейської Реформації XVI століття Мартін Лютер [16, с. 263].

«Орден регулярних каноніків-премонстрантів», (з лат. *Candidus et Canonicus Ordo Praemonstratensis*, OPraem) — ще один католицький чернечий орден служителів соборних та приходських церков міст, що жили особливими громадами-канонікатами, у відповідності з визначеним статутом. Він був заснований 1120 року каноніком Норбертом із Ксантен (1082-1134) у Премонтрі на півночі Франції. Ім'я орден отримав за назвою абатства, члени ордену також іменувались норбертанцями чи норбертинцями за іменем засновника. [16, с.265].

Статут ордену, написаний на основі статуту св. Августа, було затверджено 1126 року. Варто зауважити, що статут св. Августина приймали практично усі нові духовні ордени, включаючи чернечі, які виникли в XII-XIII століттях. У його основі знаходилася особлива містична категорія християнського віровчення — любов. Найвища любов до Бога вимагала жертвовної любові до ближнього, яка насамперед виражалася в активній проповідницькій діяльності у світі [36, с. 198].

Августинці та інші ордени, які прийняли статут св. Августина, почували свою відповідальність за порятунок усіх християнських душ і тому їм був чужим ідеал чернечого усамітнення в ім'я свого спасіння, характерний для бенедиктинства [1; 2].

Св. Норберт по-німецьки суворо впроваджував послух,

чистоту звичаїв, строгість церковної ієрархії. Премонстранти швидко поширились у Західній Європі, до середини XIV століття орден мав понад 1300 монастирів і відігравав важливу роль у християнізації території між Ельбою та Одером.

Духовність премонстрантів була близькою до духовності августиновців, однак, оскільки св. Норберт був другом знаменитого цистерціанця святого Бернарда Клервоського, на заснований ним орден також сильно вплинула духовність цистерціанців [35, с. 128].

Поступово відбулося розмежування регулярних каноніків із чернецтвом. Членами ордену були довірені каноніки (монастирське духовенство), а не монахи. До діяльності ченців, окрім звичайних монастирських справ, відносилось піклування про душу і місіонерська діяльність, передусім на схід від Ельби.

Список використаних джерел і літератури

1. Аврелий Августин [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://adamovka.ru/saint/?id=17>
2. Академик [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://middle_age_world.academic.ru/559
3. Алов А.А. Мировые религии. М. : ПРИОР, 1998. 480 с.
4. Андреев А.Р. Монашеские ордена. М., 2001, 2003. 364 с.
5. Брокгауз і Ефрон. Енциклопедичний словник. СПб. 1880. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://hronos.km.ru/religia/katolik/ordena.html>
6. Гайдечко В.П. Западноевропейская наука в средние века. М., 1989. 274 с.
7. Герьев В. Западное монашество и папство. Москва, 1913. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://knowledge.allbest.ru/religion/>
8. Головащенко С. І. Історія християнства: Курс лекцій. Навчальний посібник. К. : Либідь, 1999. 352 с.
9. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. М., 1984. 385 с.
10. Инфессура С. Дневники. Документы по истории папства. XV-XVI вв. М.: Огиз, 1939. 243 с.
11. Історія християнства : Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Либідь, 1999. 352 с.
12. История средних веков : В 2 т. Ред. М.А.Бойцов, Л.М.Брагина, С.П.Карпов и др. Т. 1. М.: ИНФРА, 2000. 541 с.

-
13. Калашников В.И. Загадки истории. Средние века: Занимательная история. М.: Белый город, 2002. 317 с.
 14. Карева В. В. История Средних веков: [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.sedmitza.ru/text/441070.html>
 15. Карсавин Л.П. Монашество. Москва, 1992. 242 с.
 16. Карсавин Л.П. Монашество в средние века : Учеб. пособие. М. : Высш. шк., 1992. 191 с.
 17. Карсавин Л. П. Очерки религиозной жизни в Италии XII — XIII вв. СПб.: Типография М. А. Александрова, 1912. 844 с.
 18. Католическая энциклопедия. Т.П. М.: Издательство Францисканцев, 2005. 582 с.
 19. Католические монашеские ордена. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.parta.com.ua/>
 20. Католические монашеские ордены и конгрегации [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.birgittaskloster.se/>
 21. Керов В.Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII – начале XIV века. Москва, 1986. 317 с.
 22. Ковальский Я. В. Папы и папство [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://svitoc.ru/lofiversion/index.php/t401.html>
 23. Козлов М. Курс лекций по сравнительному богословью.: [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://znaimo.com.ua/docs/1100/index-672346.html?page=8>
 24. Кривельов І. А. Історія релігії. Т. 1-2. М., 1975. 76 с.
 25. Культура середньовіччя [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.erudition.ru/referat/ref/id.25594_1.html
 26. Лінч Джозеф Г. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ, 1994. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://ru.scribd.com/doc/25995378/>
 27. Лозинский С. Г. История папства. М., 1986. 485 с.
 28. Лосев І.В. Історія та теорія світової культури: європейський контекст. К., 1995. 428 с.
 29. Монастирське життя і чернечі ордени. Словник-довідник [Упоряд. Смірнова О.Д. Сушкевич Л.П.]. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://knowledge.allbest.ru/religion/>
 30. Монашеские ордена. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://knowledge.allbest.ru/culture/>
 31. Монашеские ордена, история их возникновения и роль в структуре средневековья. Иезуитский орден. [Электронный

-
- ресурс]: Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-213849.html>
32. Михневич Д.Е. Очерки из истории католической церкви (Иезуиты). М., 1953. 326 с.
 33. Ордена монашеские. Большая советская энциклопедия. [Электронный ресурс]: Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/116681>
 34. Орден Найсвятішого Спасителя Святої Бригіди [Электронный ресурс]: Режим доступу: <http://www.brigidine.org>
 35. Офм Л.Х. Історія християнського чернецтва у середньовіччі. Християнізація Європи. Посилення папства [Электронный ресурс]: Режим доступу: <http://school.xvatit.com/index.php?title>
 36. Папы и папство. Ян Веруш Ковальский. М.: Изд. полит. л-ры, 1991. 247 с.
 37. Поликарпов В. Лекции по культурологии [Электронный ресурс]: Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Polikar/19.php
 38. Рожков В. Очерки по истории римско-католической церкви. М., 1994. 317 с.
 39. Святой Бенедикт и Григорий Великий [Ел. ресурс]: Режим доступу: <http://www.vuzlib.org/teta3/html/1/22352/22401/>
 40. Словарь средневековой культуры. [Под ред. А.Я.Гуревича]. М.: Российская политическая энциклопедия, 2003. 632 с.
 41. Смирнова Е.Д. Средневековый мир в терминах, именах и названиях. Минск: Беларусь, 1999. 384 с.
 42. Средние века. М.: Изд. АН СССР, 1954. 427 с.
 43. Усков Н.Ф. Бенедиктинці. [Электронный ресурс]: Режим доступу: www.pravenc.ru/text/78066.html
 44. Християнська церква, папство, католицькі ордени у Середньовіччі. [Электронный ресурс]: Режим доступу: <http://alive-inter.net/ukr/referat-49068czamp>
 45. Чернечі ордени. [Электронный ресурс]: Режим доступу: <http://ukrrefs.com/chernechi-ordeny/>
 46. Швець Л.М. Жебракуючі чернечі ордени як прояв середньовічної аскези. *Актуальні питання всесвітньої історії та методики викладання історії*. Полтава, 2013. С. 96 – 105.